

трэба гаварыць, калі чалавек ідзе да кіраўніцтва і ведае, што на яго там будуць сварыцца: «Іду я, а наперадзе мяне труну нясуць, як той нябожчык маўчыць, слоў супраць мяне (імя) не гаворыць, так хай бы так і мой начальнік (імя) маўчаў, слова супраць мяне раба Богага (імя) не сказаў. Наперадзе мяне – анёлы, ззаду – анёлы, зверху – анёлы, па баках – анёлы. У імя Айца і Сына і Святага Духа. Амін».

Прывядзем прыклад замовы «на поспех на экзамене». Трэба перавязаць чырвонай ніткай запясе правай рукі і сказаць: «Як на небе вяселка пераліваецца ясным светам, дык хай у галаве маёй будуць думкі ўсе ясныя, светлыя. Каб дала я адказы на ўсе пытанні складаныя, адказы правільныя, патрэбныя. Як нітка чырвоная на маёй руцэ вісіць, дык хай наперад мая думка ляціць. Чырвоная нітка дапаможа. галава мая ясная падкажа». Замову трэба прагаварыць тры разы перад тым, як пераступіць парог дома, ідучы на экзамен.

Сучасныя знахары карыстаюцца старажытнымі рэкамендацыямі: улічваць фазу поўні; прагаворваць замову дакладна, без памылак і перапынкаў; нікому не расказваць ні пра вынік, ні пра само дзеянне і т.п.

Час дыктуе свае ўмовы, навука ідзе наперад, але веру ў магічную сілу слова не змогуць знішчыць ніякія тэхнічныя дасягненні цывілізацыі. Замовы жывуць і развіваюцца, прыстасоўваюцца да сучасных рэалій. Гэтым невялікім паведамленнем хацелася б засяродзіць увагу маладых навукоўцаў на гэтай цікавай з’яве. Гэта тэма яшчэ чакае сваіх зацікаўленых і ўдумлівых даследчыкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Барташэвіч, Г.А. Магічнае слова / Г.А. Барташэвіч. – Мн., 1990. – 128 с.
2. Беларуская вусна-паэтычная творчасць. – Мн., 1988. – 447 с.
3. Кляус, В.Л. Указатель сюжетов и сюжетных ситуаций заговорных текстов восточных и южных славян / В.Л. Кляус. – М., 1997. – 463 с.
4. Крушевский, Н. Заговоры как вид русской народной поэзии / Н. Крушевский // Варшавские университетские известия. – 1876. – № 3. – С. 23.

Калацэй В.В.

(Рэспубліка Беларусь, г. Мінск)

ЭКАЛОГІЯ БЕЛАРУСКАГА МАСТАЦТВА ВУСНАЙ ТРАДЫЦЫІ Ў СУЧАСНЫХ УМОВАХ

У грунтоўнай і інавацыйнай працы «Архаіка ў сусветнай мастацкай культуры» даследчыца Ангеліна Алпатава ёміста і паэтычна называе першую главу, прысвечаную абрадавым практыкам мастацтва вуснай традыцыі, «Памяць продкаў: музыка космасу і зямлі» [1, с. 4]. Традыцыйная культура, фальклор з’яўляюцца невынішчальнымі складнікамі каранёвай культуры народа, а іх святочна-абрадавы бок (сёння, фактычна, найбольш вядомы і запатрабаваны іх пласт) уяўляе сабой традыцыйныя дзеянні, што сімвалічна выражаюць і замацоўваюць адносіны людзей да матчынага ландшафту этнасу і адносіны ў чалавечай грамадзе. Фактычна, народныя абрады (своеасаблівае «ядро» мастацтва вуснай традыцыі) – формы паводзін у істотных жыццёвых сітуацыях, якія ў структурах паўсядзённасці сістэматычна паўтараюцца, каб «упісаць» асобу ў прыродны і грамадскі асяродак [3, с. 37]. Як і каляндарныя святы суседніх народаў, традыцыйная абрадавая сістэма Беларусі (своеасаблівае «ядро» беларускага фальклору) пачала фарміравацца яшчэ ў першабытным грамадстве, калі людзі імкнуліся магічна ўздзейнічаць на з’явы прыроды, што ўплываюць на іх жыццё. З цягам часу фальклорныя святы і абрады страцілі першапачатковае значэнне, роля магічных элементаў паступова змяншалася, яны пераходзілі ў разрад гульні, святочных забаў, якія захаваліся пераважна ці ў вёсцы, ці ў дзіцячым асяродку [8, с. 8], [4, с. 12].

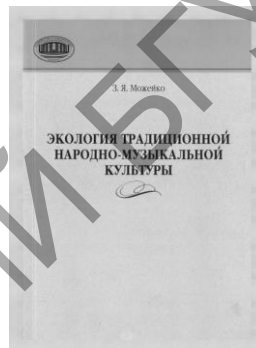
XXI стагоддзе паставіла шмат праблем не толькі перад мастацтвам вуснай традыцыі, фальклорам розных народаў, але і перад чалавецтвам увогуле. Глобалізацыю, якую многія вітаюць як пераход грамадства на якасна новы ўзровень жыцця, многія філосафы і метадолагі навукі лічаць новай, завуаліраванай формай таталітарызму. Міжнародная супольнасць відавочна занепакоена гэтым і, каб захаваць культурную разнастайнасць, імкліва бярэ пад ахову фальклорную спадчыну розных народаў. Менавіта так з’явіліся разнастайныя ахоўныя спісы нематэрыяльнай культурнай спадчыны, у тым ліку і *Urgent Safeguarding List UNESCO*, куды ад Беларусі пакуль уключаны Калядныя Цары з Капыльшчыны. Тэндэнцыя разумення культурна-сацыяльнай каштоўнасці фальклору дзяржавай і грамадствам Беларусі сёння – у нааўнасці. У рэчышчы тэндэнцый і перспектыву этнакультурнага выхавання дзяцей і моладзі, аднак, варта адзначыць, што сёння нашыя адукацыйныя і выхаваўчыя структуры амаль не гатовы прапанаваць дзейныя (бяспроігрышныя) комплексныя сродкі захавання і рэвіталізацыі айчыннага мастацтва вуснай традыцыі, фальклору. Калі, напрыклад, для акадэмічнай музыкі постсавецкай прасторы каля 100 гадоў функцыянуе адладжаная сістэма «музычная школа – музычная вучэльня – кансерваторыя – філармонія», створаная Луначарскім і Леніным, якая забяспечвае пераемнасць і захаванне класічнай

музыкі, то народная музыка вуснай традыцыі (фальклорная музыка) такой сістэмы не мае. Мяркуючы па тым, што сучасныя грамадства і сацыя-культурная практыка становяцца ўсё больш вузка спецыялізаванымі, спадзявацца на самазаханне фальклору становіцца ўсё больш небяспечным і шкодным. Як ёміста выказалася аўтар даследавання па рэвіталізацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі Святлана Канановіч: «Традыцыйная культура павінна сама сабой захавацца?.. Выдатна! Паспрабуйце сказаць пра гэта майя, ацтэкам і інкам...».

На пачатку 2015 года ў Беларускім дзяржаўным ўніверсітэце культуры і мастацтваў адбыўся «круглы стол», прысвечаны памяці беларусазнаўцы, этнамузыкалага і аўдыявізуальнага антрапалага Зінаіды Мажэйкі (мал. 1). Кола пытанняў, якое ўзнімалі яго арганізатары (прадстаўнікі ўніверсітэта культуры і мастацтваў, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, Беларускай дзяржаўнай акадэміі музыкі, Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Студэнцкага этнаграфічнага таварыства, калегі і сябры даследчыцы) было наступным: навуковая спадчына даследчыцы; захады па ўшанаванні яе памяці; сучасны стан этнічнай культуры беларусаў і захаванне экалогіі традыцыйнай культуры паводле навуковага тэстаменту даследчыцы. Асабліва своечасовай была вышэйзгаданая сустрэча, калі «ўзважыць»: спецыфіку ўнёску нашай вядомай суайчынніцы ў беларусазнаўства і ў сусветную навуку; яе асабістыя якасці і жыццёвае крэда; а таксама – сучасны стан аб'екта яе навуковых інтарэсаў, якому была цалкам, да рэшты, адданае ўсё яе жыццё – сучасны стан традыцыйнай культуры беларусаў.

Малюнак 1 – Зінаіда Мажэйка з носьбітам спеўнай традыцыі Ганнай Венгурай, 1970-я.

Малюнак 2 – Даследаванне па экалогіі фальклору, 2011 [3]

Зінаіда Мажэйка была прадстаўніком сістэмна-тыпалагічнай інтанацыйнай школы пецяярбуржца Яўгена Гіпіуса (у этнамузыкалогіі) і сацыякультурна-антрапалагічнай школы эстонца Ленарта Мэры (у этнакінематаграфіі); з'яўлялася сябрам саюзаў кампазітараў, кінематаграфістаў, музычных дзеячоў Беларусі; сябрам міжнародных камісій IOV, Амерыканскага біяграфічнага інстытута, Інтэрнацыянальнага біяграфічнага цэнтра ў Кембрыджы. Кембрыдж, дарэчы, уключыў яе ў спіс «200 вядучых жанчын-інтэлектуалаў Свету».

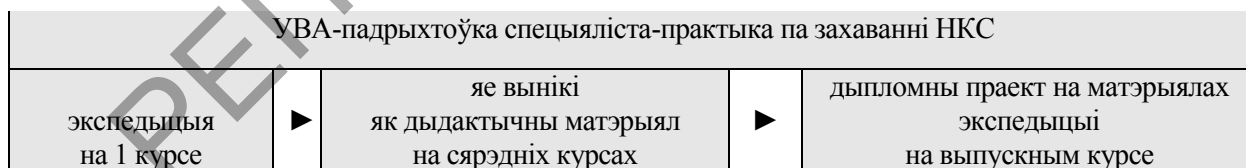
Мажэйка адна з першых узняла пытанне пра экалогію мастацтва вуснай традыцыі беларусаў і, з улікам свайго досведу, папярэдзіла, што яго вырашэнне патрабуе намаганняў усяго грамадства і, вядома, дзяржавы. Прычым, самі грамадствы і дзяржава, па-вялікаму, і зацікаўлены ў яго вырашэнні, а не толькі вузкае кола даследчыкаў і ўсё больш сціпая (пад уплывам глабалізацыі) супольнасць носьбітаў традыцыі. Даследчыкі і носьбіты ўжо зрабілі для захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі амаль усё, што маглі. Фальклор нашага народа сёння даследаваны і пажанрава, і парэгіянальна і ў зрэзе «жывога бытавання» традыцый. *Пажанрава* ён апісаны ў 50-томным зборы «Беларуская народная творчасць» Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; *парэгіянальна* – у шматтомным фальклорным зборы «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў», аўтарскі калектыў якога на чале з вучаніцай Мажэйкі Тамарай Варфаламеевай атрымаў сёлета за сваю працу спецыяльную прэмію Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзеячам культуры і мастацтва; у зрэзе «жывога бытавання» – наша фальклорная традыцыя фіксуецца на інтэрнэт-партале livingheritage.by, кантэнт якога фарміруюць рэгіянальныя ўстановы культуры пры падтрымцы Інстытута культуры Беларусі. Цікавая і паказальная (у кантэксце тэмы артыкула) сама гісторыя падрыхтоўкі і змест гэтых збораў. Іх пачыналі фарміраваць і выдаваць (збор «БНТ») – у асноўным філолагі і музыказнаўцы; потым (у зборы «Традыцыйная мастацкая культура беларусаў») – ужо далучыліся этнахарэолаг, спецыялісты па ДПМ, традыцыйным касцюме, этналогіі і мультымедыя; ну, а сёння (на інтэрнэт-партале livingheritage.by) – выкладзеныя відэазапісы элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якія, такім чынам, можна непасрэдна комплексна ўспрыняць як прасторава-часавую рэчаіснасць. Так, сёння інфармацыя пра традыцыйную культуру – у

наяўнасці, яна – ёсць, але ў грамадстве дагэтуль НЯМА дакладнага разумення, як з гэтай інфармацыяй працаваць: ні канцэптуальна, ні ўжыткава-тэхнічна... Таму – бяспрэчна: задачы і пажаданні аб лёсе фальклору, якімі «хварэла» Зінаіда Мажэйка, могуць быць вырашаны толькі сумеснымі намаганнямі ўсіх беларусаў. А задача яе сяброў і вучняў – намацаць пералік захадаў і мадэляў дзейнасці па дасягненні «экалагізацыі свядомасці нашага грамадства ў дачыненні да аўтэнтчных форм фальклору» [6], да якога заклікала Мажэйка ў сваіх апошніх працах (мал. 2).

Шлях да разумення неабходнасці захаваць экалогію мастацтва вуснай традыцыі беларусаў пралягаў праз вялікі абшар навуковых, грамадскіх і сацыяльных стасункаў спадарыні Зінаіды. Справа ў тым, што разуменне глабальнасці традыцыйнай спадчыны для выжывання кожнага народа доўга, але няспынна выпявала ў асяроддзі прадстаўнікоў этнамузыказнаўчых школ школ былога СССР. Яно знайшло выхад у дзейнасці Усесаюзнай камісіі па народнай музычнай творчасці (створана ў 1972 г.) і буйных планах па стварэнні ўсесаюзнага навукова-даследчага інстытута музычнага фальклору [2, с. 190-191], якія не паспелі ажыццявіцца, паколькі пасля 1991 г. фалькларысты краін былога СССР былі вымушаны змагацца за фальклор кожны паасобку. Маючая фантастычны «нюх» на ўсё новае і актуальнае ў навуцы, Мажэйка брала ў вышэйназваных захадах вельмі актыўную ролю, як і яе настаўнік Яўген Гіпус, які дасканала даследаваў беларускую традыцыю яшчэ ў 1930-х. Прычым, даследаваў ён беларусаў як прадстаўнік Інстытута *антрапалогіі*, археалогіі і этнаграфіі (мал. 3). У адной са сваіх праграмных кніг «Календарна-песенная сістэма Беларусі» [5] (абсалютным бестселеры 1980-х у асяродку айчынай інтэлектуальнай эліты) Мажэйка с першых старонак недвухсэнсоўна падкрэсліла, што для якаснага вывучэння фальклору «неабходныя экспедыцыі сацыялагічнага напрамку са стацыянарным даследаваннем найбольш спеўных вёсак метадам «уключанага назірання» (па тэрміналогіі сацыёлагаў)» [5, с. 10]. Гэта значыць – з выкарыстаннем асноўнага метаду англамоўных *сацыякультурных антрапалагаў* («заходніх сацыёлагаў» у айчынных выданнях часоў СССР). Гіпертэкстуальна аформленая ў працах даследчыцы задача комплекснага падыходу да вывучэння і захавання фальклору (а захаванне – немагчыма без перадачы, навучання, інакш гэта – не захаванне, а архівізацыя) знайшла вырашэнне ў адкрыцці шэрагу спецыяльнасцей і спецыялізацый ва ўстановах вышэйшай адукацыі Беларусі.

Працаваць з аўтэнтчным фальклорам («жывым» этнамастацтвам, якое і з’яўляецца 100%-най нематэрыяльнай культурнай спадчынай) у вышэйшай школе пачалі нядаўна. Адзін з першых досведаў у Беларусі – кафедра этналогіі і фальклору БДУКМ (2003). Яе дзейнасць канцэптуальная і выпрацоўвае адукацыйныя мадэлі для вышэйшай школы, якія б спрыялі захаванню і ахове каранёвай культуры краіны. Асноўныя інавацыйныя дасягненні кафедры на працягу 2003 – 2015 гг. : а) распрацоўка і ўкараненне мадэлі падрыхтоўкі ва УВА спецыяліста-практыка па захаванні НКС; б) распрацоўка і ўкараненне мадэлі інавацыйнай кафедры практычнай фалькларыстыкі (кафедры мастацтва вуснай традыцыі).

Мадэль УВА-падрыхтоўкі спецыяліста-практыка па захаванні фальклору (мал. 3) акамулюе вопыт выкладання Санкт-Пецярбургскай акадэміі музыкі (кансерваторыі) імя М.А. Рымскага-Корсакава, Вільнюскай акадэміі музыкі, дзе аддзяленні этнамузыкалогіі (на якіх рыхтуюць «фалькларыстаў, якія спяваюць ці граюць» – як альтэрнатыву «этнографам-аналітыкам» і «стылізатарам-фальсіфікатарам» фальклору) існуюць шмат год і зараз іх досвед з асяродаў УВА інтэгруецца ў асяродак музычных каледжаў і сацыякультурную практыку.

Малюнак 3 – Кафедральная мадэль падрыхтоўкі фалькларыста-практыка (2004)

У працэсе ўкаранення мадэлі дзейнасць кафедры набыла грамадска-арыентаваную форму, у жыццё кафедры дадаліся сацыякультурна-арыентаваныя праекты, і яна адбылася як кафедра практычнай фалькларыстыкі. Як прыклад паспяховасці этнамастацкай адукацыі ва БДУКМ можна прывесці выпуск спецыялізацыі «Этнафоназнаўства» 2013 года, дыпломныя работы якога (выкананыя на падставе ўзгаданай вышэй мадэлі) атрымалі выключна прызавыя: 1-ю (3 работы) і 2-ю (1 работа) катэгорыі на Рэспубліканскім конкурсе навуковых работ студэнтаў, а 4 іх аўтары (100% ад гадавога выпуску спецыялізацыі) сталі магістрантамі Інстытута падрыхтоўкі навуковых кадраў НАН Беларусі. Гэта – даволі красамоўны вынік, асабліва, калі ўлічыць, што не толькі навукоўцы-фалькларысты, але і самі носьбіты

традыцыі прымаюць этнафоназнаўцаў (навучаных досведу вуснага пераймання фальклору) за «сваіх», з задавальненнем спяваюць з імі і ўдзельнічаюць у сумесных абрадах.

Падрыхтоўка ўніверсітэцкіх кадраў па захаванні мастацтва вуснай традыцыі – гэта толькі першы крок з тых, якія вядуць да вырашэння праблемы яго захавання на этнакалагічным ўзроўні. Досвед БДУКМ паступова інтэгруецца ў каледжы і школы краіны. Як сведчыць рэчаіснасць, ня гледзячы на перашкоды, працэс адбываецца спантанна, нетаропка, але няспынна. Як вядома, з 2015-2016 навучальнага года ў школьную праграму вяртаецца дысцыпліна «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)». Пад патранажам Адзела навучальных устаноў і па працы з таленавітай моладдзю Міністэрства культуры калектыў кафедры этналогіі і фальклору БДУКМ сёлета распрацаваў праграмы факультатыўных дысцыплін для школьнікаў Беларусі «Музыка. Беларускі музычны фальклор», якія афіцыйна ўведзены ў навучальны працэс школ [7], і на якія апантаня каранёвым мастацтвам нашага народа педагогі ўскладаюць шмат чаканняў. Наколькі паспяхова яны «прапішучца» ў вучэбных планах і раскладах заняткаў – пакажа час. Разам з тым, грамадскасці, бацькам вучняў і студэнтаў не варта перакладаць справу захавання сваёй каранёвай культуры цалкам на плечы настаўнікаў і выкладчыкаў. Традыцыйная культура ў вучэбным працэсе – не панацэя, а неабходны мінімум для этнакалогіі. Аднак, каб грамадства гэта разумела, яму трэба пра гэта распавесці і пастаяна нагадваць.

Беларускае мастацтва вуснай традыцыі з'яўляецца важнай часткай культуры нашай краіны, сапраўдным скарбам нацыянальнай спадчыны. Яно ўяўляе сабой гарманічна арганізаваную сістэму мастацкага пераасэнсавання жыццёвых правілаў, норм, вераванняў, рытуалаў, якія абумоўлены асаблівасцямі самазахавання беларускага народа ў розныя гістарычныя часы, у ім «закадзіраваны» алгарытм трансляцыі народа скрозь час і прастору. Таму, калі беларусы маюць намер захаваць сваю краіну, дзяржаўнасць, самарэалізавацца як нацыя, страціць яго нельга.

ЛІТАРАТУРА

1. Алпатова, А.С. Архаіка в мировой музыкальной культуре / А.С. Алпатова. – М. : Экон-Информ, 2009. – 204 с.
2. Белорусская этномусыкология: очерки истории (XIX – XX вв.) / З.Можейко, Т. Якименко, Т. Варфоломеева и др. ; под.ред. З. Можейко. – Минск : Наука и техника, 1997. – 254 с.
3. Говард, М. Сучасная культурная антрапалогія / М. Говард ; пер. з англ. І. Карпікава, М. Раманоўскага, А. Шыманскага. – Минск. : Тэхналогія, 1995. – 478 с.
4. Камінскі, А.Я. Рэжысура традыцыйнага абраду : вуч.-метад. дапам. / А.Я. Камінскі. – Минск : Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў, 2009. – 112 с.
5. Можейко, З.Я. Календарно-песенная культура Белоруссии : опыт систем.-типол. исслед. / З. Я. Можейко. – Минск : Наука и техника, 1985. – 247 с.
6. Можейко, З.Я. Экология традиционной народно-музыкальной культуры: нематериальная культура Беларуси в свете социально-экологических проблем / З. Я. Можейко. – Минск: Беларус. навука, 2011. – 147 с.
7. Музыка. Беларускі музычны фальклор [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: (<http://adu.by/wp-content/uploads/2015/umodos/fakult1/uch-progr-fakult-bel-muz-falklor-10kl-povysh-bel-rus.doc>) . – Дата доступу: 12.02.2016.
8. Стрельцов, Ю.А. Культурология досуга: учеб. пособие. / Ю.А. Стрельцов. – Изд. 2-е. ; МГУКИ. – Москва : Просвещение, 2003. – С. 16 – 35.

Ковалёва Р.М.

(Республика Беларусь, г. Минск)

ФОЛЬКЛОРНЫЙ ПРОЦЕСС

Фольклористика, подобно любой другой науке, опирается на ряд постулатов. Один из них касается специфики фольклора, его социальной природы. Аксиома русской советской фольклористики – создателем фольклора является народ, причем его трудовая часть (крестьяне, ремесленники, рабочие) (Н.И. Кравцов, С.Г. Лазутин и др.). Те же самые идеи высказывались в белорусской фольклористике: «Фольклор – творчасць працоўных масс» (К.П. Кабашников). Однако, как считает К.П. Кабашников, кое-где бытуют произведения, возникшие в среде господствующих классов и церкви как средство пропаганды враждебных народу идей [4, с. 5-6]. Таким образом, хоть и косвенно, признается участие в фольклорном процессе высших слоев населения. Видимо, пришло время диалектически подойти к осмыслению фольклорного процесса, прежде всего, с учетом такого хорошо известного явления, как фольклоризация. Ведь на самом деле именно она приводит в действие связи между творчеством различных слоев населения, когда фольклоризируются и «фольклор» его аристократической части, и «фольклор» «третьего сословия», и литературные произведения.

Разумеется, осмысление проблемы специфики фольклорного процесса потребовало определенных методологических правил. Первое: не ограничивать понятие «народ» только трудящимися массами. Тем самым учитывается как дофеодалная социальная специфика народонаселения, и современное состояние